

Jan Pešl

Jiří Šubrt: *Individualismus a holismus v sociologii.* *Jak překonat teoretické dilema?*

Praha: Sociologické nakladatelství. 2015. 153 s.
ISBN 978-80-7419-170-1

Jsou lidé schopni improvizovat, vyvíjet kreativní činnost relativně nezávisle na daných socio-historických podmínkách, nebo jejich jednání pouze odráží konkrétní postavení ve společnosti? Máme zde co do činění s projevem svobodné vůle, či prostou výslednicí strukturálních tlaků? Můžeme naši společnost porozumět na základě znalosti jednotlivců, již ji tvoří, nebo musíme pátrat po nadindividuálních strukturách operujících za jejich zády? Je celek víc než jen suma částí? Pakliže ano, jak zachytit ono „hejno bez ptáků“? Podobné otázky léta štěpí obecnou sociologickou teorii na celou plejádu nesouměřitelných myšlenkových směrů s odlišnými východisky a předpoklady. Mezi dělicími liniemi realismu a nominalismu, makro a mikro, teorií konsensu a konfliktu však zvláštní místo zaujímá dilema *individualismu a holismu* (známé také jako dilema jednání a struktury, individualismu a kolektivismu, atomismu a holismu), na něž se ve své poslední monografii rozhodl zaměřit Jiří Šubrt. Tento dualismus totiž „má v teoretickém myšlení klíčovou pozici, je významným způsobem zakotven v dějinách sociologického myšlení a žádný z dosavadních pokusů o jeho překonání zatím nelze považovat za zcela uspokojujivý“ (str. 28).

Kniha si v prvé řadě klade za cíl „nabídnout určitou reflexi dosavadního vývoje v oblasti sociálněvědního myšlení“ (tamtéž). Původ zkoumané kontrapozice sleduje k rozdílným axiomům weberovské a durkheimovské tradice. Podél takto vytyčené hranice je totiž možné na jednu či druhou stranu sporu umístit většinu současných proudů v sociologické teorii. Kromě ohlédnutí do historie sociologického myšlení má kniha také skromnou ambici „naznačit, jaké inovativní kroky by mohly (...) přispět k redefinování stávajících konceptů způsobem, který by napomohl řešení některých dlouhodobých teoretických dilemat“ (tamtéž).

Z hlediska obsahu je práce členěna na tři části: úvodní kapitolu, druhou, přehledovou kapitolu, systematizující myšlenkové proudy v sociologické teorii, a kapitolu třetí, zaměřenou na samotné dilema jednání a struktury. Nejútlejší první kapitola se pokouší přiblížit kontext, v němž je debata zasazena, nastínit, co chápeme pojmem *sociologická teorie* a co jsou její stavební prvky. S pomocí delšího výčtu definic zastoupených v odborné literatuře si čtenář brzy uvědomí, že ani v takto obecných otázkách mezi teoretiky nepanuje shoda. Sociologické teorie sice sdílejí jisté společné rysy; jejich postuláty, charakter i zaužívaná kritéria klasifikace se však mnohdy liší, proto je situace „hodně komplikovaná a dosti nepřehledná“ (str. 27). Kvůli rozdílným stanoviskům k základním otázkám sociálněvědního myšlení jsme nuceni se opakovaně potýkat s jistými teoretickými dilematy. Ne všechna jsou však

podle Šubrta stejně významná a zajímavá jako právě dichotomie individualismu a holismu, jíž se představovaná publikace dále hlouběji zaobírá.

Jakým způsobem se rozpor individualistických a holistických přístupů projevoval v jednotlivých směrech a paradigmatech sociologického myšlení? Kde se tyto přístupy setkávaly a jaké pokusy o jejich syntézu stojí za zmínku? S cílem doložit vliv obou nesmiřitelných pólů otevírá autor druhou kapitolu prezentací myšlenkových proudů zařaditelných pod linii individualistického výkladu. Ty zpravidla upřednostňují některou z forem metodologického individualismu (spadá sem namátkou behaviorismus, dramaturgický přístup, etnometodologie, fenomenologie či teorie racionálního jednání). Poté následuje popis hlavních rysů strukturalismu, post-strukturalismu, funkcionalismu, systémové teorie a dalších tradic tvořících společně linii holistického výkladu. Vzhledem k Durkheimovu ideovému dědictví spojuje holistické směry přesvědčení, že sociální fakta musíme zkoumat jako věci, tzn. nezávisle na jedincích, a vykládat jen s odkazem na jiné jevy na kvalitativně rovnocenné úrovni. Poslední podkapitola je věnována pracím obtížně zařaditelných myslitelů, kteří v debatě formují pomyslný „střední proud“ či přímo aktivně usilují o smíření obou krajních pozic. Činí tak pomocí strategie akcentování mezo-roviny situované mezi individuální a holistickou úrovní sociálních systémů (Eliasova sociologie figurací, Bourdieho konceptu habitu) nebo častěji střídáním obou perspektiv (Parsons, Berger a Luckmann, Giddensova teorie strukturace). Mezi běžně známými přístupy, které kniha představuje, však autor nenachází žádné uspokojivé východisko z diskutovaného dilematu.

Jednoznačně nejdelší kapitola knihy ničím nepřekvapí, ale ani neurazí. Šubrt zde podává systematický výklad snad všech hlavních teoretických tradic v sociologii. Čtenář se postupně seznamuje s jejich ústředními koncepty, bez zabíhání do zbytečných záludností, a navíc jazykem srozumitelným i pro širokou veřejnost. Ve snaze podat co nejucelenější přehled se ze zřetele bohužel postupně ztrácí linka pojící jednotlivé směry navzájem i zkoumanou dichotomií. Obzvláště pro laika, který se s některými pojmy setkává poprvé, může být nejasné, v čem spočívá přínos té které pozice k metateoretické debatě či proč má smysl zabývat se konkrétním konceptem. Zjednodušení celé debaty do podoby hrubého třídění na tři hlavní proudy v sociologické teorii je tak daní, již autor platí za přehlednost a srozumitelnost druhé části knihy. Řešením, které je nasnadě, by bylo konfrontovat zmiňované sociálněvědní tradice více mezi sebou, a tím dát vyniknout jejich specifickým ve vztahu k rozebírané antinomii, s čímž se částečně setkáváme až v poslední kapitole.

Až do této chvíle měla představovaná publikace téměř charakter přehledové studie, třetí kapitola konečně dává prostor konstrukcím samotného autora. Na polovičním rozsahu kapitoly předešlé míří přímo k jádru dichotomie a možností překlenutí propasti mezi jejími extrémními póly. Šubrt přechází od specifík jednotlivých myšlenkových tradic na vyšší rovinu abstrakce, kde shrnuje hlavní rysy kategorií vymezených v předchozí části. Zatímco linie individualistického výkladu nepřiznává strukturám a sociálním systémům vlastní jednání, holismus vyzývá k odhlédnutí od partikularit ve prospěch makrosociologických jevů. V obou případech nalézáme zjevné riziko přílišného zjednodušování a redukcionismu. Pro třetí kategorii zastřešující pokusy o propojení obou linií je typický kompromis v podobě střídání mezi krajními pozicemi, na který rovněž přistupuje Giddensova teorie strukturace. Tu autor považuje za „vyústění všech dosavadních snah“ (str. 132), v kontrastu k ní pak nastiňuje vlastní vizi.

Jak probíhá interakce mezi individuální a systémovou rovinou? Mohou jedinci přetvářet ustavené sociální struktury? A je vůbec možné uvažovat holisticky mimo funkcionalistické paradigma? Giddensovo řešení spočívá v koncepci duality struktury, jež řeší problém teoretických dilemat pomocí co „nejtěsnějšího přiblížení“ momentů formování struktury (úroveň jedince), jejího utlačivého působení na jedincovo jednání (holistická úroveň analýzy) a případné modifikace dané struktury (zpět na úroveň jedince). Aktéři jsou vždy situováni v síti vztahů, která určuje možnosti jejich jednání stejně jako je samotné. Struktury jsou naopak výsledkem individuálních akcí a interakcí. Díky tomuto dialektickému vztahu nelze jedno od druhého smysluplně oddělovat. Přesto, jak Šubrt správně poznamenává, tato strategie samotný dualismus neruší, ale nadále ho reprodukuje (str. 99).

Z hlediska prezentace argumentu lze třetí kapitole vytknout snad jen občasné odbočky, kdy opět přichází na řadu série definic z dílen známých autorů mající za cíl demonstrovat prostý fakt, že „situace (ohledně přesného vymezení pojmu struktury) je velmi spletitá a málo přehledná“ (str. 114). Podobná „cvičení“ by jistě našla své místo mezi poznámkami pod čarou, v samotném textu zbytečně tříští pozornost čtenáře, který již netrpělivě vyčkává rozřešení dilematu.

V sociální realitě se uplatňuje jak individuální vůle, tak také vliv sociálních struktur, autor proto volá po alternativě, jež by místo střídání obou úhlů pohledu umožnila kvalitativně jiný druh syntézy, jejich „prolnutí“ (str. 103). „Volnou inspiraci“ nachází u Durkheimova konceptu „homo duplex“ líčícího člověka jako bytost vnitřně rozpornou, zatíženou dualismem těla a duše. Aby došlo k požadovanému prolnutí obou perspektiv, je nutné demonstrovat, že rovněž „pojmy, s nimiž v sociologické teorii pracujeme – aktér, jednání a struktura – mají ze své podstaty dualistickou povahu, že jsou ‚duplex‘“ (tamtéž). U každého z konceptů lze identifikovat individuální i společenskou složku, jež se „vzájemně propojují, podmiňují a podporují“ (str. 110). Individuální aspekt totiž dle autora tvoří jakousi slepou skvrnu sociologické teorie, jež zpravidla uvažuje o sociální realitě jako realitě očištěné od osobních vlastností. Opomíjenou individuální složku bychom nicméně neměli automaticky stavět nad složku sociální, neboť ke zkoumaným sociálním jevům je vhodné přistupovat vždy z obou perspektiv „naráz“ (str. 133). Avšak nikdy není dopředu jasné, jaký jejich poměr je právě v daném případě určující. Situaci dále komplikuje skutečnost, že obě složky sice můžeme rozlišit na analytické rovině, v praxi ale jen s obtížemi.

Co může toto originální pojetí nabídnout sociologické teorii? Přestože popsany přístup „existuje pouze v náčrtu“ jako sada hypotéz a „není dostatečně důkladně propracovaný“, má podle Šubrta smysl jej dále rozvíjet pro jeho potenciál poskytnout „jiná, a v určitých ohledech uspokojivější řešení“ než samotná teorie strukturace. Rozhodně nejde o snahu učinit v myšlení o společnosti epistemologický zlom. Giddensova teorie strukturace vymezuje pevný referenční rámec, jehož jednotlivé úrovně strukturace autor dále rozšiřuje tak, aby zohlednil dualistický charakter svých hlavních konceptů na všech rovinách analýzy. Na úrovni individuálního jednání bere v potaz subjektivní ego i socializované já, na interakční úrovni pak individuální záměry i rolové vzorce, na úrovni struktur specifická pravidla odrážející individualitu hlavních aktérů i obecná pravidla vymezující danou instituci atd. Ve své podstatě perspektiva *duplex* slibuje přinášet validnější vysvětlení sociálních jevů tím, že ve vztahu mezi individualistickým a holistickým myšlením nahradíme logický operátor „nebo“ operátorem

„a/zároveň“. Přidaná hodnota navrhovaného konceptuálního posunu směrem k aktérům, jednání a strukturám duplex spočívá v zahrnutí jak individuálního, tak společenského aspektu, napříč homologicky vymezenými rovinami analýzy Giddensova původního modelu.

Šubrtovu pojetí nelze upřít smělost, s jakou adresuje řadu palčivých metateoretických otázek, do nichž se čeští sociální vědci příliš často nepouští. Předestřené analytický rámec působí ve svém nártu poměrně komplexně, nicméně jeho potenciál poskytovat uspokojivější vysvětlení zkoumaných sociálních jevů prověří teprve případy konkrétního užití. Zůstaneme-li na abstraktní rovině, na níž je debata vedena, nelze se ubránit dojmu, že jsme i nadále lapeni ve vlastní pasti dichotomických kategorií individuálního a sociálního, které ani sebedetailnější dekonstrukce na další podkategorie nedokáže přemostit. Pakliže individuální a sociální složku chápeme jako odlišné ontologické úrovně, byť vlastní všem základním sociologickým konceptům, stále se musíme vypořádávat s problémem kauzality. Jak v praxi určit poměr individuální a společenské složky u sociálního jevu? Lze jej vysvětlit s odkazem na osobní charakteristiky jedince, či kontext, v němž se zrovna ocitl? A jak nakládat s případy, kdy je poměr vyrovnaný? Jisté nesmyslnosti otázky po výlučném primátu jednoho z pólů debaty si patrně povšiml již Marx, podle něhož „lidé dělají své vlastní dějiny, ale nedělají je libovolně, ne za okolností, jež si sami zvolili, nýbrž za okolností přímo předem daných a zůstavených“ (Marx 1954: 10). Podobně také všichni v knize zmiňovaní teoretici pátrající po syntéze obou extrémů by s autorem nejspíš souhlasili, že určitou roli hraje jak individuální vůle, tak strukturální tlaky. Rozlišovat mezi nimi může být v některých případech analytický výhodné (např. zkoumáme-li malé kolektivy), v jiných dokonce součástí zadání výzkumného projektu (např. analýzy firemní kultury). V oblasti obecné sociologické teorie se však myšlení v těchto kategoriích zdá být slepou uličku. Pokud Giddensovy struktury nelze oddělovat od aktérů, Šubrtovu individuální složku lze v realitě od té společenské odlišit jen stěží a ani Durkheimův protiklad člověka coby bytosti fyzické a sociální ve světle novějších výzkumů¹ neobstojí, možná je na čase vrátit se zpět na začátek a přehodnotit smysluplnost samotné otázky.

Stejně jako bychom těžko hledali zcela asociálního jedince (snad s výjimkou tzv. vlčích dětí), neexistuje ani společnosti bez lidí. Opravdu sociologická teorie nedokáže přicházet s obhajitelnými vysvětleními sociálních jevů jinak než z pozice individualismu či holismu? Kniha v podkapitole věnované snahám o propojení obou pólů dává prostor pouze nejznámějším směrům reprezentujícím dvě nejčastější strategie syntézy, přičemž některé novější teorie zmiňuje jen pod čarou nebo vůbec. Aniž by čtenáře podrobněji seznámila s výhodami či nedostatky Giddensovy teorie v kontrastu k dalším přístupům, prohlašuje ji spolu s realismem Bhaskara a Archerové za „jeden z nejzdařilejších pokusů“ (str. 102) překonat antinomii, a tudíž vhodný výchozí bod pro autorovu vlastní koncepci.

Domnívám se, že navrhované členění na dvě základní strategie je příliš zjednodušující a neumožňuje reflektovat dílčí úspěchy jednotlivých myšlenkových proudů. Jen v první skupině hledající zlatou střední cestu mezi individuální a systémovou rovinou nalézáme přístupy s diametrálně odlišnou představou o povaze lidských interakcí, antropologii i ontologii. Jedny

¹ Mary Douglas (2014) již před časem umně poukázala na to, jak kultura, v níž žijeme, dokáže ovlivňovat tělesné reakce na smyslové vjemy.

z podle mého názoru nejzdařilejších pokusů znovu přehodnocují nevyřčený předpoklad, s nímž jsou oba extrémní póly dilematu spjaty a podle kterého sociální realita sestává z řady rozlišitelných disktrétních objektů. Místo toho si kladou otázku, jakým jiným způsobem je možné myslet vztah jedince a jeho okolí.

Laurent Thévenot (2006) kromě společného programu s Lucem Boltanskim, odkazovaného v knize, rozvíjí rovněž vlastní teorii. Do centra pozornosti staví člověka s jeho vazbami k okolí a koncept koordinace, který účinně maže hranici mezi individuálním a holistickým. V podobném duchu Martin a Dennis (2010) zaměřují pozornost na intersubjektivitu umožňující zkoumat i to, co běžně považujeme za makrosociologické jevy. Nepojímají ji nicméně jako autonomní sféru, stojí na stejné ontologické rovině jako běžné interakce. Nejvíce pozornosti však za poslední dobu vzbudila kniha Isaaca Reeda (2011), která se s antinomií individuálního a sociálního elegantně vypořádává pomocí konceptu „krajiny významu“ (*landscape of meaning*). Lidské jednání lze vysvětlit a pochopit v závislosti na naší schopnosti rekonstruovat metaforickou krajinu významů, již daní aktéři sdílí. Každý z nich ale prošel jinou cestou a ze stávajícího místa ji nahlíží trochu jinak. Objevují se i kontroverznější přístupy jako Deleuze a Guattariho (2010) teorie asambláží, popírající existenci jakékoliv stabilní ontologie platné pro sociální svět, a tudíž jen s omezenou schopností zkoumané jevy vysvětlit. Všechny tyto alternativní směry v jejich různosti bychom museli zařadit do stejné kategorie, a tím zvýšit také její heterogenitu. Přes veškeré vzájemné rozdíly ale všechny zohledňují to, co Šubrt nazývá individuální a sociální složkou, aniž by původní dichotomii dále reprodukovaly, proto tuto linii myšlení osobně považuji za přesvědčivější řešení.

Knih *Individualismus a holismus v sociologii* je bezpochyby zajímavým příspěvkem k sociologické teorii. Ohlíží se zpět k vývoji sociálněvědního myšlení a znovu systematizuje jeho směry ve vztahu k přetrvávajícímu dilematu individualismu a holismu. V závěrečné kapitole, která zároveň tvoří těžiště monografie, pak autor nastiňuje hlavní rysy svého vlastního východiska z problému. To vše srozumitelnou a přístupnou formou, s níž by neměla mít problém ani neodborná veřejnost. Škoda, že jako jeden celek kniha působí lehce schizofrenickým dojmem a nutí nás ptát se, jakému publiku je vlastně určena. Ze zaměření prvních dvou kapitol nejvíce těží čtenáři, kterým jsou popisované informace neznámé. Třetí kapitola naopak přímo volá po diskuzi nad autorem předestřenou sadou hypotéz, která předpokládá alespoň základní orientaci v obecné teorii. Od těch prvních jen stěží můžeme čekat posun v metateoretické debatě, ti druzí by zase uvítali bohatší srovnání mezi jednotlivými strategiemi syntézy. Knize by možná více slušelo užší zaměření na diskutovanou antinomií. V budoucnu bude nicméně zajímavé sledovat, zdali a do jaké podoby Jiří Šubrt své originální pojetí dále rozvine.

Literatura

- DELEUZE, Gilles a Felix GUATTARI. 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann & synové.
DOUGLAS, Mary. 2014. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern.
MARTIN, Peter J. a Alex DENNIS. 2010. *Human agents and social structures*. Manchester: Manchester University Press.
MARX, Karl. 1954. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Moscow: Progress Publishers.

- REED, Isaac. 2011. *Interpretation and Social Knowledge: On the Use of Theory in the Human Sciences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- THÉVENOT, Laurent. 2006. *L'action au pluriel. Sociologie des régimes d'engagement*. Paris: La Découverte.